

Stefano Bottoni

Egy különleges kapcsolat története

A magyar titkosszolgálat és a Szentszék, 1961–1978

Bevezető megjegyzések és a tanulmány forrásai

Tanulmányom vázlatos áttekintést kíván nyújtani arról, hogy az „enyhülés” időszakában, a II. Vatikáni Zsinat és Karol Wojtyła pápává történő megválasztása közötti közel 20 évben a magyar állambiztonsági szervek milyen operatív és felforgató tevékenységet folytattak a Szentszék ellen. Az úgynevezett vatikáni *Ostpolitik* már hosszú ideje tudományos és politikai vita tárgya. Általánosítva, az 1960-as években indított enyhülési folyamatról és a későbbi „keleti politikáról”, annak jelentőségéről és eredményességéről eltérően vélekednek a nyugati és a kelet-közép-európai elemzők, történétírók. Az első csoport azt hangsúlyozza, hogy a kommunizmus bukása és a szovjet birodalom összeomlása az intenzív kelet-nyugati párbeszéd eredményeképpen következett be, és ebben alapvető szerepet játszott a Szentszék XXIII. János pápa által az 1960-as évek elején elindított politikai irányvonal, az *Ostpolitik*, majd 1969-től a Willy Brandt féle kapcsolatépítés a „másik” Németországgal. E progresszív külpolitikának nem volt alternatívája: csak így tudtak segítséget nyújtani a Kelet-közép-Európában élő katolikusok számára ahhoz, hogy túléljék a kommunizmus időszakát.¹ A magyar és a legtöbb kelet-európai beszámoló

¹ A Szentszék keleti politikájáról máig alapvető összefoglaló Stehle, 1993. A mű egy korábbi változata angolul is megjelent: Stehle, 1981. Olasz nyelven a legjobb monográfia Riccardi, 1992. A szentszéki *Ostpolitik*-ről pozitív értékelést ad a legtöbb olasz szerző, mint például Melloni, 2000; Melloni, 2006; Barberini, 2007. A II. Vatikáni Zsinat állásfoglalását a marxizmusról lásd Alberigo, 1995–2001, 611–615. A keleti politika motivációiról, mindennapi működéséről számolnak be a vatikáni olasz nagykövet naplója: Pompei, 1994. valamint Benny Lai vatikanistának az 1953 és 1978 között keletkezett napi jegyzetei: Lai, 2006. A keleti politika atyjának tartott Agostino Casaroli bíboros emlékiratait szerkesztve, lényegében cenzurázva adták közre: Casaroli, 2000 (magyar kiadás, 2001). Nemrég jelent meg egy alapvető iratgyűjtemény, amely Casaroli titkos diplomáciai jegyzékeit tartalmazza a szocialista államokkal folytatott tárgyalásairól: Barberini, 2008. Casaroliról apologetikus hangvételű portrét közöl Alceste Santini újságíró, a magyar nagykövetség sajtóirodájának volt vezetője: Santini, 1993. Az említett olasz szerzők álláspontjához lényegében csatlakozik az 1956 utáni magyar-olasz kapcsolatok kutatója, Pankovits József is: Pankovits, 2005.

ezzel szemben kritikusan szemléli az államszocialista rendszerek vatikáni elismerését, azt hangoztatva, hogy a közeledés sokkal inkább kedvezett a szovjet tömbnek, mint a Szentszéknek és az egyháznak. Az *Ostpolitik* – amelyre erőteljesen befolyást gyakoroltak a szovjet blokk titkosszolgálatai – rövid távon ugyanis megkönnyítette a katolikus egyház működését Magyarországon, de hosszú távon kedvezőtlenül befolyásolta a katolikus klérus társadalmi beágyazottságát és erkölcsi megítélését.² A magyar-szentszéki hivatalos és félhivatalos diplomáciai érintkezés tárgyalása nem független az egyház helyzetének alakulásától, hiszen a Kádár-rendszer ideológusainak éppen az volt a céljuk, hogy hosszú távon gyengítsék meg a „klerikális reakció” támogatottságát, és annak hitelét rombolják. A nemrég megjelent újabb vatikáni iratok ugyanakkor cáfolják a magyar diplomáciai és állambiztonsági iratokban időnként előbukkanó tételt, miszerint az Agostino Casaroli vezette szentszéki diplomácia „ideológiai” kompromisszumra készült volna a fennálló szocialista rendszerrel.³

Az *Ostpolitik* megindítása nem politikai elkötelezettségből fakadt, csupán a legkevésbé rossz megoldásnak látszott egy olyan pillanatban, amikor a kelet-európai egyházi intézmények pusztá fennmaradása is veszély-

² Ennek az értelmezésnek a gyökerei Mindszenty József emlékirataiban található meg: Mindszenty, 1975 (első német kiadás 1974). Lásd még a budapesti amerikai nagykövetségen eltöltött évek alatt írt naplóját: Mindszenty, 1979. A Mindszentyhez hasonló állásponton helyezkedik Adriányi, 2004. Az eddig kevésbé ismert *Ostpolitik* román vonatkozásairól részletes elemzést ad a román egyházügyi hivatal iratai alapján Bozgan, 2004. Kitérő elemzést ad a magyar egyházfők részvételéről a II. Vatikáni zsinaton Máté-Tóth, 2003. Impozáns dokumentáció segítségével ismerteti Magyarország és a Vatikán kapcsolatának alakulását az 1960-as években Szabó, 2005. A zsinat előkészítése alatt egyházi vonalon folytatott magyar hírszerzési és elhárítási tevékenységet kutatta Fejérdy, 2004, 85–203. A magyar–csehszlovák együttműködésről a Vatikán elleni hírszerzésben lásd Hal’ko, 2006, 81–88. A különböző állami intézmények (Állami Egyházügyi Hivatal, MSZMP KB Propaganda és Agitációs Osztálya, belső elhárítás és hírszerzés) szoros együttműködéséről az egyházi kérdésben lásd a kötetben Szabó Csaba tanulmányát. Az egyházi elhárítás tevékenységét a katolikus egyház ellen részletesen tárgyalja Tomka, 2005; Lénárd et alii, 2007. A Kádár-rendszer egyházpolitikájáról kitérő elemzést nyújt Köbel, 2005. A magyar katolikus egyház belső helyzetének változásairól az 1956 utáni időszakban lásd Bauquet, 2006–2007, 91–106. A Szentszék a Kádár-rendszerrel megvalósított együttműködésének negatív hatásait az egyház erkölcsi tekintélyére hangsúlyozza Tabajdi–Ungváry, 2008, 285–311.

³ Barberini, 2008, 23–215. A magyar egyházzal 1962 utáni időkkel kapcsolatos bizalmas információkat tartalmazó, valamint a Szentszék és a magyar állam közötti kapcsolatfelvételt rögzítő iratok közel 200 oldalt tesznek ki.

be került.⁴ A hagyományosan katolikus többségű, mégis többvallású és gyorsan szekularizálódó Magyarország alkalmasabb terepnek bizonyult egy modellértékű egyeztetési sorozatnak, mint a szomszédos Csehszlovákia, vagy Lengyelország. De a kapcsolatépítés szempontjából hasonlóan alkalmasnak bizonyult az olasz–magyar reláció megerősítése – egy olyan feladat, amit Magyarország a saját szövetségi rendszer utasítása alapján teljesített. A Szentszék és közvetett módon Olaszország felé irányuló magyar kezdeményezést már 1955 márciusában rögzítette a szocialista országok állambiztonsági vezetőinek moszkvai értekezlete,⁵ majd rendszeres többoldalú konzultációk követték az 1962 utáni években.⁶

A II. Vatikáni Zsinat utáni időszakban, az 1964-es részleges megállapodásnak köszönhetően tovább erősödött a mértékadó nyugati körökben is „liberálisnak” tartott kádári Magyarország olaszországi és vatikáni jelenléte. Az ideológiai felforgatás, a diplomáciai tárgyalások és a titkosszolgálati akciók ugyanannak a kifinomult stratégiának a különböző aspektusaiként jelentek meg. A diplomáciai kiküldetésben lévő állambiztonsági tisztek udvariasak voltak, jól beszéltek olaszul és népszerű értékekre hivatkoztak az 1968 utáni Európában: az együttélés elmélyülésére; a katolikus egyház konzervatív szárnyának elszigetelésére; a baloldali, pacifista, alapvetően Amerika-ellenes és szovjetbarát új katolikus irányzat által támogatott, folyamatos kelet-nyugati „párbeszéd” szükségességére. Az országban működő erős kommunista párt és az egyre erősödő baloldali katolicizmus-ellenesség miatt, Olaszország ideális kísérleti terepnek bizonyult e finom ideológiai munka végrehajtásához.

Kutatásomhoz a rendelkezésre álló olasz, magyar és nemzetközi szakirodalmat, valamint a magyar hírszerzés (BM III/I. Csoportfőnökség) iratait használtam fel. A legfontosabb forrás az 1971-ben nyitott és 1993. február 25-én lezárt *objektum dosszié*,⁷ amelyben a Szentszék államtitkárságától szerzett és az intézményre vonatkozó össze lényeges operatív információ megtalálható. Ez az általános információkat tartalmazó dosszié a „Nérók” fedőnevet kapta.⁸ A 16 eredeti kötet közül 10 hiányzik az Állambiztonsági Levéltárból. A kutatók számára hozzáférhető dokumentu-

⁴ Erről tanúskodik a témában megjelent fontos forrásgyűjtemény, Balogh, 2008, II.

⁵ Az értekezlet magyar nyelven készült jegyzőkönyvét közli Okváth, 2001, 689–706.

⁶ Lásd Fejérdy, 2008, 211.

⁷ Az „Objektum dosszié” olyan, a hírszerzés tisztjei által operatív célokra használt különböző anyagokat tartalmazott, amelyek egy-egy esetre/problémára/területre vonatkoztak.

⁸ ÁBTL 3. 2. 5. 0–8–552. „Nérók”. 11–16. kötet.

mokat a 11–16. kötetek tartalmazzák (körülbelül 1300 oldal), melyek az 1972 és az 1985 közötti időszakra vonatkoznak. Ezeket a dossziékat, mint államtitkot, eredetileg 2071-ig titkosították, ám a 2003. évi III. törvény e titkosítást feloldva lehetővé tette kutatásunkat.

Adatokat szereztem továbbá néhány, a magyar titkosszolgálatok számára dolgozó hálózati személyek irataiból („Mozart” operatív dosszié, 1962–1965, „Kerekes” operatív dosszié, 1966–1968, „Blanc” munkadosszié, 1972–1979), és az eddig már kiadott dokumentumokból – főként a „Canale” (csatorna) *objektum dosszié*-ből, amely az 1962 és 1965 közötti három év magyar-szentszéki kapcsolatainak korai szakaszára vonatkozik. Érdekes forrásnak bizonyultak a „Világosság” elnevezésű rezidentúra iratai, amelyet a magyar titkosszolgálatok hoztak létre 1967-ben az Állami Egyházügyi Hivatal keretén „katolikus reakció” elleni operatív munka javítása érdekében.

Belső tényezők: a Kádár-rendszer „puha” egyházpolitikája

1948 és 1956 között a magyar kommunisták és katolikusok között fennálló kapcsolat nem különbözött a kelet-európai általános helyzettől. Mindszenty bíboros 1949-ben lezajlott koncepció perét követően papok, szerzetesek, teológia professzorok és egyszerű hívők százait tartóztatták le és zárták hosszú évekre börtönbe; a Szentszékkal való érintkezést nehezítette a diplomáciai kapcsolatok megszakítása; a katolikus egyház ingatlanjait és iskoláit pedig elkobozták. A még megmaradt, egyébként haldokló intézmények a Rákosi-rendszer által folytatott képmutató politika játékszerévé váltak, ugyanis a kommunisták megpróbálták egy lojális katolikus irányzatot kiépíteni, melynek vezetőit XII. Pius pápa 1950-ben azonnal kiközösítette az egyházból. Az 1955 és 1957 közötti viszonylagos nyugalmat követően, a Nyikita Hruscsov vezette vallásellenes kampány tetőpontján, 1958 és 1961 között került sor a papság elleni letartóztatások és koncepció perек második hullámára (csakúgy, mint a Szovjetunióban, Romániában és Csehszlovákiában⁹).

A kádári állambiztonság egyik fő feladata az 1956-os forradalmi események által súlyosan szétzilált információs hálózat újjáépítése volt egyházi vonalon is. 1957-től kezdődően olyan papokat toborzott a titkosrendőrség, akik közül legtöbben már hosszabb-rövidebb ideig ültek korábban börtönben. Mivel az 1964. szeptember 15-én aláírt részleges megállapodást megelőzően nem neveztek ki új püspököket, a hatóságok célja egy új

⁹ Erről részletesen Riccardi, 1992, 206–215.

katolikus elit létrehozása volt a megbízhatónak tartott papok és értelmiségiek köréből: a személyes karrier lehetőségért cserébe (egyházi pozíciók elérése, külföldi kapcsolatok ápolása, utazások, részvétel nemzetközi konferenciákon) a résztvevők titkos támogatást nyújtanak, a nyilvánosság előtt pedig lojálisan viselkednek.

A büntetés és a felemelkedés lehetőségének összekapcsolásával a Kádárrendszer további kompromisszumok alapjait fektette le az 1956 utáni időszakban. A katolikus egyház elleni 1956 utáni, tíz éven belül második súlyos támadás gyakorlatilag véget vetett az ellenállásnak. A közel 4000 főt számláló klérus szerepvállalásának szociológiai elemzése azonban egyértelműen ábrázolja az egyházban végbement változásokat. Miközben az egyszerű papok körében a titkos együttműködést vállalók aránya nem haladta meg a 4-5 százalékot (kivételt csak Budapest képezett, itt már 1958-ban a hálózati személyek aránya megközelítette a 10 százalékot¹⁰), addig az 1964 után kinevezett püspökök és a vezető teológia tanárok (Központi Szeminárium rektorai, a római Pápai Magyar Intézet rektorai és ösztöndíjasai), valamint a hivatalosan engedélyezett katolikus sajtó (*Vigilia*, *Új Ember*) körében ez az arány rendkívül magas, 50 százalék fölötti volt, és folyamatosan emelkedett egészen 1989-ig.

A hetvenes–nyolcvanas években kinevezett püspökök legnagyobb része már korábban kapcsolatba került a titkosszolgálatokkal (például a BM Olaszországgal, Vatikánnal foglalkozó III/I–4. osztályával, a világ különböző pontjain működő rezidentúrákkal, illetve a „katolikus reakcióval” foglalkozó III/III–1-es osztállyal). Az „együttműködő” klérus – vagy inkább a gondosan kiválasztott ellen-elit – pályáját a magyar titkosszolgálat és az Állami Egyházügyi Hivatal figyelemmel kísérte, sőt irányította. Ezzel kívánták ugyanis elfeledtetni az olyan, régi vágású és kompromisszumokra nem hajló egyéniségeket, mint Mindszenty bíboros; Shvoy Lajos székesfehérvári püspök; Pétery József, Vác akadályoztatott (*impeditus*) püspöke; Legányi Norbert, pannonhalmi főapát; vagy Schwartz-Eggenhoffer Artúr, az Esztergomi Főegyházmegye a magyar hatóságok beleegyezése nélkül 1957-ben kinevezett kormányzója. Ijjas József (1964-ben kinevezett kalocsai érsek), Brezanóczy Pál (1959-től az egri főegyházmegye kormányzója, 1969–1972 közötti egri érsek), Timkó Imre (1975-ben kinevezett hajdúdorogi görög katolikus püspök), Pataki Kornél győri püspök 1975–1990 között, Zemplén György PMU rektor vagy Fábíán Árpád

¹⁰ A belső elhárítás adataira támaszkodva Máté-Tóth András azt állítja, hogy 1958-ban a 4663 aktív pap között 171 ügynök (3,7%) volt aktív. Nem meglepő módon a legmagasabb arány Budapesten volt található (480 pap közül 45).

püspök válhattak így a „nyitott” Magyarország képviselőivé a II. Vatikáni Zsinatot követő időszakban.¹¹

A Szentszék elleni kémtevékenység korai szakasza

Angelo Rotta nuncius 1945-ben történt kiutasítását követően a hidegháború legkeményebb éveiben semmilyen kapcsolat nem létezett a Szentszék és a Magyar Népköztársaság között. A katolikus világ központjával a Belügyminisztérium belső elhárítása, illetve a Rómában működő kis létszámú rezidentúra foglalkozott. Az 1950-es években a magyar állambiztonsági szervek olaszországi tevékenysége csak az általános információszerezésre korlátozódott. Sem a tisztek, sem az általuk irányított hálózati személyek nem rendelkeztek olyan operatív készséggel (olasz nyelvtudás, társadalmi elismertség), amely lehetővé tette volna beépülésüket a Vatikánba. Az állambiztonság külön figyelmet szentelt azoknak a Rómában élő egyházi személyeknek, akik a kommunisták 1948-as hatalomátvételét követően nem voltak hajlandók visszatérni Magyarországra. Erről tanúskodik az 1950-ben megnyitott „Hontalanok”¹² fedőnevű csoportdosszié a Rómában élő magyar egyházi személyekről. Ilyen személy volt például az országot 1949-ben elhagyó Zágon József, aki Rómában megszervezte az „Actio Catholica” mozgalmat, később pedig a Pápai Magyar Intézet első rektora volt, majd a Kúriába helyezkedett (1970 és 1975 között a Vándorlók és Utazók Lelkigondozása Pápai Tanácsának főtitkáráként működött); Mester István, az emigráns papok által fenntartott Pápai Magyar Intézet rektorhelyettese, aki 1964-ig a magyar püspöki konferencia szóvivője is volt; Tomek Vince piarista szerzetes, akit 1947 és 1964 között a rend generálissává választottak; Csertő Sándor, a Szent Officium levéltárosa, akit 1969-ben a kongregáció konzervatív prefektusa, Franjo Šeper zágrábi érsek, a *Promotor Iustitiae* tisztség betöltésére nevezett ki, és további személyek, mint Kada Lajos levéltáros, a későbbi szentszéki diplomata, és Tóth Gyula prelátus.¹³

¹¹ A magyar egyházfők érintettségét a legrészletesebben Majsai Tamás tárta fel a *Beszélő*-ben 2008-ban megjelent tanulmányorozatában.

¹² ÁBTL 3. 2. 7. Cs – 2/1–11.

¹³ Ez az ÁEH-n belül működő „Világosság” rezidentúra tisztjeinek negatív reakcióját váltotta ki Budapesten. Lásd Szabó, 2005, 397. A „Canale”, a „Hontalanok” és a „Nérók” dossziékban számtalan példát találunk arra, hogy mennyit is foglalkoztak ezekkel az „ellenséges” papokkal. Az 1970-as évek elején a magyar titkosszolgálat megpróbált közvetlenül is kapcsolatba lépni Csertővel, aki minden együtt-

1952-ben megnyitották a „Pápai Államtitkárság” fedőnevű objektum dossziét is, de XII. Pius pápa haláláig (1958) a Vatikánba való közvetlen vagy akár közvetett beépülés irreális célkitűzés maradt.¹⁴ Ehhez tovább is hiányoztak a megfelelő politikai légkör (1956 után diplomáciai karanténban volt a Kádár-kormány, és a Szentszékkal való érintkezést rendkívül megnehezítette a Mindszenty-kérdés), és az „infrastruktúra” (az emigráns papok által igazgatott PMI ugyanabban a via Giulia-i Falconieri palotában működött, mint a magyar követség kulturális intézete és sajtóirodája), de a személyi feltételek sem kedveztek a közeledésnek. A Rómában kinevezett tisztek nagy része nem tudott olaszul, és semmilyen komoly diplomáciai kiképzésben sem részesült. Idegen és érthetetlen maradt számukra az olasz közélet és a pártrendszer bonyolult keresztmetszete, ami-ben csak az ottani kommunista párt összekötőivel, egyházügyi referenseivel tartott kapcsolat jelentett tájékozódási pontot.

Szabó Csaba szerint a magyar-szentszéki kapcsolat újrafelvételét XXIII. János pápa 1958-as megválasztása, és ezt követően a II. Vatikáni Zsinat összehívásának bejelentése tette időszerűvé.¹⁵ Ráadásul a hruscsovi vezetés nyíltan vallásellenes politikája 1958 és 1961 között rendkívül nehéz helyzetbe hozta a sztálinista támadások következtében már legyengült kelet-közép-európai katolikus egyházat. A hatvanas évek elején Róma és Olaszország egyre fontosabb szerepet tölthettek be a magyar diplomáciai és hírszerzési stratégiában.

A magyar követség (majd 1964-től kezdve nagykövetség) és a római rezidentúra személyzete a diplomáciai védettség pozíciójából sokkal könnyebben értesülhetett a Szentszék ügyeiről, hisz rendszeresen találkoztak a bíborosokkal, a Kúria tagjaival, illetve azokkal a közalkalmazottakkal, akik az Államtitkárságon az olyan új testületekben dolgoztak, mint például az 1960-ban alapított Keresztény Egység Titkársága, vagy az 1965-ben létrehozott Nemhívők Titkársága, amelyek a kelet-nyugati ökumenikus párbeszédet voltak hivatva elősegíteni.

működést visszautasított az állambiztonsági szolgálatokkal. ÁBTL 3. 2. 5 0–8–552/15. 92–97.

¹⁴ Bandi István nemrégiben fedezte fel a „Pápai Államtitkárság” elnevezésű objektum-dosszié létezését. E tízkötetes dosszié, amely a „Nérók” című dosszié (amely a XI. kötetben kezdődik) előtt keletkezett, azonban sajnos nem található meg az állambiztonsági levéltárban. A munkatársak véleménye szerint legnagyobb része valószínűleg vagy közvetlenül az 1956-os forradalom után vesztett el, vagy utólag semmisítették meg.

¹⁵ Szabó, 2005, 20.

A zsinat 1962 őszére tervezett megkezdése előtt – a magyar állambiztonság átszervezéssel is magyarázható – „minőségi” váltás zajlott a római rezidentúrán is, amiről az 1961-ben megnyitott „Canale” (csatorna) objektumdosszié sorozat is tanúskodik.¹⁶ A rezidens ekkor már *Tarnai* fedőnévvel Földes György őrnagy volt (1962–1966), aki fiatal kora ellenére ekkor már hosszú belügyi pályát tudott maga mögött (1947-től teljesített szolgálatot), és Rajnai Sándor mellett a „klerikális reakció” egyik szakértőjének számított.¹⁷ Földes ahhoz a generációhoz tartozott, amelyik csak felnőtt korában részesült komolyabb módszertani és nyelvi kiképzésben (1962-ben végezte el a BM Idegennyelvű Főiskolát).¹⁸ Ennek ellenére komoly mennyiségű és bizonyos tekintetben magas minőségű munkát is képes volt irányítani. A római külügyi-belügyi magyar kolóniát ekkor Száll József követ (1964-től nagykövet) vezette, akit több, később sikeres pályát befutó tiszt és kapcsolat segített. Ilyen volt Bogye János, *Gallai* fedőnévvel, aki 1960–1965 között konzulként szolgált Rómában, és nyelvismeretének köszönhetően sok értékes olasz kapcsolatot tudott kiépíteni, és Garzó Ferenc százados, *Fekete* fedőnévvel, aki 1962-től dolgozott a római rezidentúrán, és második kiküldetése alkalmával 1973 és 1977 között a Szent-szék és a római rezidentúra közötti legfontosabb összekötővé vált az akkori rezidens, Kiss Oszkár alezredessel együtt. Fontos szerepet játszott továbbá Róbert László újságíró, aki 1961 és 1966 között az MTI és a *Népszabadság* római tudósítójaként dolgozott Rómában, majd 1968 és 1974 között hírszerző szolgálatot teljesített őrnagyi rangban,¹⁹ Merényi Ferenc százados, aki 1959 és 1965, majd 1977 és 1983 között a Római Magyar Intézet igazgatója volt,²⁰ és Dobai János őrnagy *Seres* fedőnévvel.

A Szent-szék belső helyzetének feltérképezése és elemzése szorosan összefüggött a zsinaton való magyar részvétel kérdésével. A pártvezetők és állambiztonsági tisztek azt követően foglalkoztak a kérdéssel, miután 1962 júniusában a magyar püspökök kézhez kapták az első hivatalos értesítéseket. Mindszenty bíboros és más püspökök, akik kinevezését annak idején a kommunista állam nem hagyta jóvá, először még nem kaptak meghívást. E mögött az a Kúrián belül ekkor már kitapintható konfliktus állt, amely a kommunista rendszert nyíltan elítélő konzervatív főpapok gyen-

¹⁶ A „Canale” dosszié az egyik legjobban kutatott egyházpolitikai forrás. Lásd Kiszely, 2001, 97–143; Kahler, 2007; Fejérdy, 2009.

¹⁷ Földes György életrajzi adatai: ÁBTL 2. 8. 2. 1. 1072. sz. fogyatéék.

¹⁸ Földes Györgyről lásd még kötetünkben Szabó Csaba tanulmányát.

¹⁹ Róbert László életrajzi adatai: ÁBTL 2. 8. 2. 1. 184. sz. fogyatéék.

²⁰ Merényi Ferenc életrajzi adatai: ÁBTL 2. 8. 2. 1. 142. sz. fogyatéék.

gülő csoportja és a felemelkedőben lévő progresszív szárny között bontakozott ki. A haladó irányzatot (korabeli kifejezéssel: *novatori*) a pápa támogatását bírták, és kompromisszumot kerestek ezen államokkal. Amikor pedig a „hibát helyre hozó” meghívókat elküldték az öreg, konzervatív püspököknek, már túl késő volt: az Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH), a belső elhárítás és a hírszerzés együttes segítségével ekkorra már meghatározták a magyar delegáció névsorát. Hat informátor és számtalan, a római magyar követségen dolgozó és diplomáciai védettséget élvező operatív ügynök csatlakozott ahhoz a magas szintű delegációhoz, amely 1962 októberében utazott Rómába. Az indulás előtt különleges kiképzésben részesített informátorok között több későbbi püspököt, vezető teológust és katolikus újságírókat is találunk.²¹ Az 1963-ban sorra kerülő második ülészakra kiküldött 15 főből már 9 volt hálózati személy.

A témát eddig feldolgozó történészek nem egységesen ítélik meg az operatív tisztek és a hálózati személyek hírszerző munkáját. Kiszely Gábor szerint a nemzetközi kapcsolatokban járatlan, közepes műveltséggel rendelkező magyar kémek hozzá nem értő módon közelítettek a katolikus egyház központjához. Szabó Csaba is hangsúlyozza, hogy munkájukat nehéz körülmények között folytatták, többen képtelenek voltak elrejteni valódi kilétüket és dekonspirálódtak.²² Ugyanakkor Fejérdy András szerint nem a vatikáni jelenlét volt a magyar hírszerzés legfontosabb célja a hatvanas években, hanem az MSZMP (közvetett módon a Szovjetunió) által diktált egyházpolitikai irányvonal külföldi képviselője és az egyházi „reakció” visszaszorítása, lejáratása, megosztása.

A hatvanas éveket ezért a szocialista magyar hírszerzés „tanulóéveinek” is tekinthetjük, amit egyetlen példával szeretnék itt illusztrálni. 1962 júliusában a *Fekete* fedőnevű operatív tiszt Rómában találkozott Gottfried Kusen 1924 óta Olaszországban élő, de német nagypolgári családban született újságíróval, aki elmondása szerint a vatikáni rádió német osztályánál dolgozott és szakmai okokból több római külképviselettel állt már kapcsolatban. A magát baloldalinak, antifasisztának és antiklerikálisnak mutató Kusen ideális célpontnak tűnhetett. A tapasztalt, négy nyelvet tökéletesen beszélő és úri környezetben élő Kusen (a harmincas években egy olasz hercegi családból származó lányt vett feleségül, aki viszont a második világháború után elhagyta) kiváló összeköttetésekkel rendelkezett a Szentszéki Államtitkárságon és több olasz pártban is. Már az első né-

²¹ Lásd erről Máté-Tóth András és Szabó Csaba már idézett műveit.

²² Szabó, 2005, 143–144.

hány találkozás után a magyar hírszerző Központ – noha ellentmondásnak ítélte Kusen önéletrajzát, aki antifasiszta létére 1943–1944-ben bevalottan a nemzetiszocialista *Canaris*-féle hírszerző szolgálat tagja volt – arra utasította *Tarnai* rezidentet és *Fekete* tisztet, hogy a társadalmi kapcsolatnak minősített Kusentől (aki a *Mozart* fedőnevet kapta) szóbeli bizalmas információkat szerezzenek a zsinat első ülészakáról, az egyházon belüli politikai konfliktusokról és a magyar egyház helyzetének megítéléséről.

1963 folyamán azonban *Fekete* és a többi szocialista állambiztonsággal állandó kapcsolatban álló BM Nemzetközi Kapcsolatok Osztálya meggyőződött arról, hogy a nyugatnémet állampolgár *Mozart*, aki a vatikáni rádió mellett a bonni kormány által támogatott *Diplomatik* című belső terjesztésű lapnak is dolgozott, a kelletténél több kelet-európai és közkeleti diplomatával állt ismeretségben. Ráadásul 1963 nyarán Kusen egy kelet-berlini antifasiszta kongresszusra úgy utazott, hogy magánszemélyként jelent meg az eseményen, de utazási költségeit a Szentszéki Államtitkárság állta. A magyar hírszerzés nemcsak arra gyanakodott – helyesen –, hogy Kusen közeledésének egészen más az oka, mint a barátság és a békeszeretet, hanem arra is, hogy a Szentszék is felhasználja őt bizalmas és néha dezinformatív jellegű információk közvetítésére a szocialista országok felé.²³ Nem lehetett belőle „ügynök”, mert az 1962–63 folyamán írt beszámolóért és a jóval értékeesebb szóbeli információkért sosem fogadott el pénzt (*Fekete* előtt azt hangoztatta, a közös ügyért teszi amit tesz), hanem azért sem, mert majd 1964-ben a Központ, miután a lengyel állambiztonság egyik vezetőjével egyeztetette az ügyben kialakítandó közös álláspontot, arra utasította római hírszerzőit, hogy szakítsanak meg minden kapcsolatot *Mozart*-al.

Mozart ügye hírszerzési szempontból kudarcnak is tekinthető, mivel *Fekete* és szovjet, lengyel, csehszlovák, román és bolgár kollégái valószínűleg a Vatikán és az olasz elhárítás előtt is dekonspirálódtak. *Mozart* információi ugyanakkor értékesnek bizonyultak a magyar hírszerzés és a Szentszékkal kétoldalú párbeszédet folytató pártvezetés számára. Kusennek valóban kivételes hozzáférése volt a Kúriához. Sebastian Tromp, a Moszkva-felé történő nyitást hevesen ellenző konzervatív Ottaviani bíboros személyi titkára például közeli barátja volt. Kusen egy 1963. április 14-én lezajlott bizalmas beszélgetésen tudta meg azt, hogy az *Izvesztija* főszerkesztőjének márciusi római látogatásának, amely nagy feltűnést keltett Olaszországban a pápával való magánjellegű találkozás miatt, a valóság-

²³ ÁBTL 3. 2. 4. K-383. „Mozart”. 1962–1965. 137–138.

ban politikai célja volt. Röviddel a *Pacem in Terris* enciklika kiadása után, amelyben a katolikus egyház feje nem ítélte el a kommunizmust²⁴, amit a magyar hírszerzés jelentős sikernek tekintett, XXIII. János pápa megengedett a szovjet hatóságokkal Nyikita Hruscsov vatikáni látogatásáról. A pápa és az SZKP főtitkárának találkozását június 15-ére tervezték. A terv sosem került nyilvánosságra, létezéséről csak az amerikai diplomácia és – minden jel szerint – a magyar titkosszolgálaton keresztül a Varsói Szerződés országai értesültek. Kivitelezését a pápa június 3-án bekövetkezett halála meghiúsította, de XXIII. János szándéka mégis komoly aggodalmat okozott nemcsak a vatikáni konzervatívok körében, hanem az Egyesült Államokban és Nyugat-Németországban is, ahol Konrad Adenauer kancellár felháborodva reagált a Rómából érkező hírekre, és a Vatikánon keresztül folyósítandó afrikai segélyek azonnali leállításával fenyegetőzött.²⁵

A gyorsan szaporodó magas beosztású, kompetens olasz és vatikáni kapcsolatoknak,²⁶ valamint a „belföldi”, „utazó” vagy külföldre „telepített” hazai ügynököknek köszönhetően Magyarország igen kedvező pozícióból folytathatta le a Szentszékkal való tárgyalásokat 1963–1964 között. Pontosán tudták például, hogy a Szentszéknek és az Egyesült Államoknak egyaránt súlyos terhet jelent Mindszentynek az USA budapesti követségen való tartózkodása, és készek megoldani a kérdést úgy, hogy a bíboros esetleges kiengedését ne lehessen „hidegháborús célokra” használni.²⁷ Mindszenty bíborosnál 1963 áprilisában Franz König bécsi érsek tett látogatást. Őt május 7. és 9. között Agostino Casaroli követte, aki 1961-től a Szentszéki Államtitkárság Rendkívüli Egyházi Ügyek kongre-

²⁴ Melloni, 2000, 179.

²⁵ ÁBTL 3. 2. 4. K–383. 118–119.

²⁶ A római hálózatépítés szempontjából kulcsszerep jutott az Olasz Kommunista Párt egyházi kérdésekben jártas szakembereinek, elsősorban Alceste Santini, Libero Pierantozzi és Valerio Occhetto újságíróknak. Santini a *l'Unità* kommunista napilap elismert Vatikán szakértője (*vaticanista*) volt, aki bizalmas forrásként szintén értékes támogatást nyújtott a magyar állambiztonsági szerveknek. 1953-tól egészen 1990-ig ő vezette a római magyar nagykövetség sajtóirodáját, mellette pedig Casaroli bíborossal és több, a progresszív irányzathoz tartozó szentszéki diplomatával is baráti viszonyt ápolt. Állambiztonsági érintettsége „titkos munkatárs”-i minőségben az 1958–1959 közötti évekre korlátozódik, később a rezidentúra legmegbízhatóbb társadalmi kapcsolataként tartották számon. ÁBTL 3. 2. 4. K–1227.

²⁷ Melloni, 2000, 172.

gációjának titkárhelyettese volt,²⁸ és az államtitkárság különleges megbízottjaként a lehetőségekhez képest pontos információkkal rendelkezett, amelyek titkos csatornákon keresztül jutottak ki Magyarországról a római magyar emigrációhoz.²⁹ A Szentszék ismeretei a magyar belső állapotokról mégis túl általánosnak vagy felületesnek bizonyultak, miközben a Kádár-rendszer egyházi referensei, gyenge teológiai képzettségük ellenére egyre szakszerűbben megszerzett és összeállított tájékoztatók alapján dolgozott, amiket nem egyszerű *visitorok*, hanem egy modern állami (sőt, birodalmi és összehangolt) titkosszolgálati tevékenységet tükröztek.

A XXIII. János pápa által megkezdett nyitás és párbeszéd politikáját utódja, VI. Pál is folytatta, és bár Mindszenty nem volt hajlandó elhagyni Magyarországot politikai rehabilitálása nélkül, egy évig tartó intenzív kétoldalú tárgyalásokat követően Agostino Casaroli és Prantner József, az ÁEH elnöke 1964. szeptember 15-én részleges megállapodást írt alá. E megállapodást, három okból kifolyóan is a Kádár-rendszer egyik legsikeresebb külpolitikai lépésének kell tekintenünk:

1.) A kommunista rendszer tevékenységének eredményeképpen politikailag lojális egyházi személyeket hoztak helyzetbe kompromisszumokra nem hajló püspökök helyett. 1964 és 1969 között a Magyar Püspöki Konferencia az állam ellenőrzése alá került, mivel mindkét évben szinte kizárólag olyan püspököket és segédpüspököket neveztek ki, akik különböző szinteken és feladatkörben, támogatták a Kádár-rendszer politikáját és/vagy titkos együttműködést vállaltak az állambiztonsági szervekkel.³⁰ Moszkva számára Magyarország vált az állam és egyház közötti kapcsolat pozitív példájává a szocialista országok között. Annak ellenére, hogy a vallásos emberek zaklatása (cenzúra, megfélemlítés, letartóztatások, perek) nem szűnt meg, 1965 elején pedig, mindössze néhány hónappal a megállapodás aláírását követően újabb letartóztatási hullám kezdődött, a Szentszék diplomatái mégis úgy döntöttek, hogy a magyar állammal fenntartandó jó

²⁸ Öt nappal Casaroli Budapestre érkezése előtt, 1963. május 2-án a Belügyminisztérium III/III–2 osztálya operatív tervet készített a diplomata megfigyelésére, melyben 17 ügynök kapott szerepet Budapesten, Győrben, Szegeden, Esztergomban, Nyíregyházán és Székesfehérváron. Szabó, 2005, 97–99.

²⁹ Ezt tükrözik Casaroli budapesti útjáról tett jelentései. Barberini, 2008, 52–89.

³⁰ Ezt megerősíti Adriányi, 2004, 70–71. Óvatos becslések szerint 1987-ben a Magyar Püspöki Konferencia 13 tagja közül 10 volt korábban vagy még mindig ügynöke/informátora az állambiztonságnak. Paskai László bíborost illetően, aki 1986 és 1990 között vezette a Püspöki Konferenciát, lásd Tabajdi–Ungváry, 2008, 320–328.

kapcsolatok érdekében inkább nem tulajdonítanak neki különleges jelentőségét.³¹

2.) 1965-ben a magyar állam átvette a római Palazzo Falconieri második emeletén működő Pápai Magyar Intézet irányítását. Az emigráns papokat leváltották, helyükre pedig újakat ültettek (rektor, rektorhelyettes, vagy fél tucat professzor és évente kettő-öt új ösztöndíjas: fizetésüket a magyar állam finanszírozta). A rendelkezésre álló levéltári iratok szerint az intézetet 1965 és 1987 között vezető rektorok mindegyike a magyar hírszerzés kiképzett ügynöke volt.³² Az 1965-től az 1970-es évek végéig tartó időszakban az idelátogató professzorok és ösztöndíjas hallgatók körében – kik közül legtöbbször a Gregorianán és a Lateráni Egyetemen vagy a *Collegium Germanicum*-ban tanultak – alacsonyabb volt az arány, de még így is meghaladta az 50%-ot.³³ A PMI képviselői Kádár vatikáni politikájának fontos olaszországi eszközei voltak, hiszen szabadon és gyakran érintkezhetek a kelet-európai ügyekkel foglalkozó szentszéki diplomáttal: az 1970-es évek elejéig Agostino Casarolival és Giovanni Chelivel; később pedig Luigi Poggival, Gabriel Montalvoval, Angelo Sodanoval, Ivan Dias-szal, John Bukovskyval és Luigi Colasuonnoval.

3) Az „új” PMI-nek azt a feladatot szánta a politikai vezetés és az állambiztonság, hogy innen kerüljenek ki a magyar katolikus egyház leendő vezetői. A magyar hírszerzés egy 1976-ban kelt jelentése elismerően nyilatkozott a volt diákok lojalitásáról és kijelentette, hogy az új katolikus elit megteremtése az állambiztonsági szervek folyamatos feladata, amelyet csak úgy lehet elérni, ha megakadályozzák, hogy „nemkívánatos személyek”

³¹ Az 1960-as évek közepén a pápa sokkal eltökéltebb volt Lengyelország irányába (és erre a legjobb példa talán az 1965. szeptember 12-én a Domitilla-katakombáknál elmondott beszéde lehet), ahová a helyi hatóságok ellenkezése dacára mindenképpen el kívánt látogatni. VI. Pál pápának a kommunista ideológiával szemben elfoglalt álláspontját illetően lásd Melloni, 2000, 352–357 és 368–371; Casaroli, 2000, 67–76.

³² Zemplén György (fedőneve *Karl Wittman*, 1965–1968, Mt–567/1–2. számú munkadosszié); Fábian Árpád (fedőneve *Ludwig Beron*, 1969–1972, Mt–807/1–3 számú munkadosszié); Bagi István (*Blanc*, 1973–1979, Mt–1109/1–4. számú munkadosszié), Dankó István (fedőneve *Körmöczy*, 1980–1987, M–35493 számú munkadosszié). Nem áll még rendelkezésünkre információ a PMI ügynökhálózatáról az 1980-as évek végétől, de a „Nérok” objektumdosszié záró dátuma (1993. február 25.) arra enged következtetni, hogy a módszeres beépülés 1987-ben nem állt meg, és feltehetően a rendszerváltásig folytatódott.

³³ Lásd kötetünkben Bandi István tanulmányát.

karriert építhessenek a Rómában töltött éveiknek köszönhetően. A „perspektivikusság” elvének alapján a Magyar Kulturális Intézet mellett a PMI vált a durva, közvetlen beavatkozást egyre inkább kerülő, „finom hangozású”, magyar hírszerzés operatív központjává Olaszországban.³⁴

Egy valódi siker: a Mindszenty kérdés megoldása

Az 1967-es év újabb fordulópontot jelentett a Vatikánba való beépülés érdekében tett magyar erőfeszítések sorában. Március 26-án megjelent VI. Pál pápa *Populorum Progressio* című enciklikája. A katolikus egyház nyíltan szembenézett a reformokkal és kiállt a szociális és politikai jogok mellett, különös tekintettel Afrikára és Latin-Amerikára, amikor azt állapította, hogy az evangelizáció és a társadalmi igazságosságért való küzdelem egymással összeegyeztethető célok. 1967. július 4-én Casaroli került a Rendkívüli Egyházi Ügyek Szent Kongregációjának élére (melyet nem sokkal később Külügyi Tanácsnak kereszteltek át és gyakorlatilag a Szent-szék külügyminisztériumának felelt meg), akit ezt követően, július 16-án pedig püspökké szenteltek.³⁵ Mindössze négy évvel első budapesti látogatását követően, Casaroli lett a keleti politika legfőbb alakítója.

Moszkva azonnal lépett. Július 24. és 27. között a szovjet tömb hírszerző szolgálatainak vezető tisztségviselői csúcsértekezletet tartottak Budapesten, hogy megvitassák „a Vatikán elleni teendőket; a Vatikánt és annak támogatóit diszkreditáló lépéseket és azt, hogy miként lehetne a Vatikánon belül illetve a Vatikán és a kapitalista államok közötti nézeteltéréseket kiélelni”.³⁶ A találkozót aktív lépések követték, amelyek a görög katolikus egyház diszkreditálását és megosztását, illetve a Vatikán körébe való beépülést célozták meg. Christopher Andrew történész és Vasili Mitrokhin, a volt szovjet állambiztonsági szervek levéltárosa szerint 1968–69 folyamán a KGB új vezetője, Jurij Andropov személyes felügyeletével nagyszabású program indult, melynek célja az volt, hogy a Vatikán irányításának

³⁴ A PMI-re vonatkozó operatív dossziékat a „Palota” fedőnevű dossziéba gyűjtötték össze. ÁBTTL 3. 1. 5. O–20011.

³⁵ Casaroli életrajzi adatait illetően lásd Casaroli, 2000, 31–35.

³⁶ Az idézet forrása Andrew–Mitrokhin, 1999, 651. Részletesebb csehszlovák beszámolót közöl Kaplan, 2001, 145–152. Lásd még Hal’ko, 2006, 81–87. Az 1967-es találkozóra utalások találhatók a román kommunista állambiztonság levéltárában is: Arhiva Consiliului pentru Studierea Arhivelor Securității, fond Documentar, dosar 69, vol. 2, 2–21. f. A találkozóról nem található feljegyzés a magyar levéltárakban.

összes fontos területére informátorok épüljenek be. A PMI sikeres átvételét és a római katolikus emigráció háttérbe szorítását követően a magyar állambiztonság azt a feladatot kapta, hogy kísérelje meg a beépülést az összes kongregációba, az Államtitkárságba, amelyet Jean Villot francia bíboros vezetett, valamint a szerzetesrendek, legfőképpen a Pedro Arrupe vezette jezsuiták közé, akik a vatikáni rádió adását és az olasz katolikus sajtó központi orgánumait (*L'Osservatore Romano* és *Avvenire d'Italia*) irányították.³⁷

A kétoldalú együttműködés érdekében, amelyre a Szentszéknek az elsődleges terve megvalósításához, a rendes diplomáciai kapcsolatok kialakításához volt szüksége, a magyar állam és a Szentszék egyáltalán nem habozott eltávolítani az *Ostpolitik* „kiteljesedése” előtt álló akadályokat. Az első áldozat Franz König bécsi érsek volt, aki korábban maga is támogatta az *Ostpolitik* irányvonalát, ám Kádár jóindulatát és őszinteségét illetően jóval szkeptikusabb volt, mint a Szentszék diplomatái, és náluk világosabban látta a katolikus egyház tekintélyét erodáló megalkuvás veszélyét.

Az 1960-as évek végén Mindszenty bíboros helyzete maradt az egyetlen igazán kényes kérdés a magyar, vatikáni és amerikai részvétellel zajló tárgyalásokon. Mindszenty elszigeteltségének fokozása érdekében Magyarország 1967 szeptemberében arra kérte Washingtont és Bécset, hogy érjék el, König bíboros ne látogassa oly gyakran Mindszentyt.³⁸ Az MSZMP KB Külügyi osztályának jelentése szerint König találkozási zavart és széleskörű tiltakozást okoztak a magyar püspöki konferencia tagjai körében.³⁹ Ennek eredményeképpen König bíborosnak fel kellett hagynia e párhuzamos diplomáciával és az 1971-ben zajló kétoldalú tárgyalásokon már nem játszott mérvadó szerepet.⁴⁰

A hatvanas évek második felében már a magyar állami érdekek ellen cselekvő szentszéki diplomaták elmozdítására is sor került. Az Államtitkárság tehetséges diplomatája, Luigi Bongianino, aki 1963 óta Casaroli

³⁷ A magyar hírszerzés ez időszakban elért legnagyobb sikere az volt, hogy Király Ferenc Pacifik atyát a ferences rend *definito generalis*-ává nevezték ki (fedőneve *Falter Ludwig*, Bt–1308/1–3 és Mt–387/1), aki e tisztséget 1967 és 1973 között töltötte be. Az 1970-es évek legfontosabb információs csatornáit a következők voltak: egy olasz újságíró „Bertold” fedőnéven, aki az ANSA hírügynökség külügyi részlegénél dolgozott, illetve a még máig be nem azonosított „Krammer”, „Engel”, „Kimmel Johann”, „Nemere” és „Sigmund Raymund”.

³⁸ Szabó, 2005, 308–309.

³⁹ Adriányi, 2004, 75–76. König 1967. május 7-én és június 23-án tett látogatást a súlyosan beteg Mindszentynél.

⁴⁰ 1967 és 1971 között, König csak egy alkalommal. 1969. októberében tett látogatást Mindszentynél.

irányítása alatt felelt a magyar ügyekért, ugyanebben az időszakban, 1967 márciusában tett látogatást először önállóan Magyarországon⁴¹ azzal a feladattal, hogy megvizsgálja a lehetséges püspökjelölteket. Bongianino határozott magatartása és óvatossága meglepte magyar tárgyalópartnereit, akik – Pataki Kornél⁴² és Zemplén György⁴³ – hálózati személyek voltak. A Budapestet, Szegedet, és Kalocsát érintő „vizitációs” látogatásról készült jelentés hangsúlyozta, hogy Bongianino defenzív, gyanakvó hozzáállása politikai kockázatot jelent. Ő ugyanis nem törődött a hivatalos programmal, hanem arra törekedett, hogy valóban bizalmas jellegű beszélgetést folytasson minden egyes pappal, amely megdöbbentő eredményt hozott: sokan nem bírták a rájuk neheztelős pszichikai terhelést és sírva fakadtak, hangjuk remegni kezdett.⁴⁴ Közvetlen magyar közbeavatkozásról nem maradtak fenn dokumentumok, de egyértelműnek tűnik, hogy a budapesti panasz eredménnyel járt: az akkor még csak 40 éves Bongianinót azonnal felmentették a diplomáciai szolgálat alól és 1968 márciusában a piemonti Alba városka püspökévé szentelték⁴⁵.

Bongianino utódja Giovanni Cheli karrierdiplomata lett, aki 1967-ben került a Szentszéki Államtitkárságra, ahol Casaroli közvetlen irányítása alatt az Egyházi Közügyek Tanácsának munkatársa lett nunciatúrai tanácsos címen. Cheli 1968-ban⁴⁶ utazott először Magyarországra és barátkozó stílusa miatt azonnal elnyerte magyar partnerei bizalmát. Az 1969 novemberében tett látogatása után Ijjas József kalocsai érsek azt mondta Pataki Kornélnak, hogy Cheli „sokkal diplomatikusabb és megértőbb volt irányunkban”.⁴⁷ A kommunista párt és a hírszerzés jelentései a következő években is sokszor magasztalták Cheli a szocialista Magyarország irányába mutatott pozitív hozzáállását. Cheli kulcsszerepet játszott a sok problémát okozó Mindszenty-ügy megoldásában is. 1969 és 1973 között több alkalommal utazott Budapestre, minden esetben beépített tisztek és be-

⁴¹ Ennek előtte, 1965-ben és 1966-ban Agostino Casaroli kíséretében érkezett.

⁴² Pataki Kornél Udvardy József csanádi püspök személyi titkára volt, akit később győri püspöknek neveztek ki (1975–1990). Érintettségét „Kerekes” fedőnéven lásd ÁBTL 3. 1. 2. M–36278/1–2.

⁴³ Zemplén György, a PMI rektora 1965 és 1968 között. Érintettségét „Wittman Karl” és „János Zoltán” fedőnéven: M–35355, Bt–741 és Mt–567/1–2.

⁴⁴ „Kerekes” ügynök jelentése Luigi Bongianino magyarországi látogatásáról. M–36278/2. 86–92.

⁴⁵ Később Vercelli (1970), majd Tortona (1975) püspökké nevezték ki.

⁴⁶ Soós–Szabó, 2006, 3. sz. dokumentum.

⁴⁷ „Kerekes” jelentése Giovanni Cheli magyarországi látogatásáról (1969. november 18–19.). M–36278/2. 188.

folyásos ügynökök vették körül. Magyarország és a Kúria progresszív szárnyának nyomására, a vonakodó VI. Pál pápa beleegyezett a kérdés megoldásába, és 1971. április 16-án közölte Péter János külügyminiszterrel, hogy a Vatikán és saját döntése értelmében az idős hercegprímás Rómába távozik. Péternek az MSZMP Politikai Bizottsága részére készített jelentése szerint, a pápát nem foglalkoztatta túlságosan Mindszenty sorsa, akit „a történelem áldozatának nevezett, és aki valóban sok problémát okoz mind a Vatikánnak, mind pedig a magyar kormánynak”.⁴⁸ Öt nappal később a Vatikánt képviselő Giovanni Cheli és az ÁEH-t képviselő Miklós Imre titkos megállapodást írt alá, melynek értelmében a Vatikán visszavonja az 1958-ben kiközösített három magyar papra (Berestóczy Miklós, Horváth Richárd és Várkonyi Imre) vonatkozó ítéletét, akiket a hivatalos tiltás ellenére a kommunista parlament tagjává választottak.⁴⁹ A magyar kommunista párt értékelése szerint e döntés a magyar külpolitika számára is jelentős volt, mert „megkönnyítette a baloldali mozgalmak és a nyugati progresszív katolikus erők együttműködését”.⁵⁰

A Szentszék követelésére 1971. október 13-án nyilvánosságra hozták a kollaboráns papok formális rehabilitálását – melyet a konzervatív körök egyfajta árulásnak tekintettek. E napon Mindszenty bíboros már Rómában volt, hisz Giovanni Cheli, a Szentszék képviselője szeptember 9-én aláírta azt a megállapodást, amely lehetővé tette a bíboros Magyarországról való távozását.⁵¹ A Mindszentyre vonatkozó feltételek, amelyekről a két fél lényegében már 1963-ban megegyezett, megalázóak voltak: a jogi rehabilitációt megtagadták tőle, így aztán bűnösként kellett elhagynia Magyarországot, és abban is meggátolták, hogy a magyar ügyekkel foglalkozzék. Ezen felül a Szentszék feltehetően beleegyezett abba, hogy ráveszi, 80 éves korában (azaz 1972-ben) mondjon le a hercegprímási tisztjéről.⁵² Így négy, Rómában töltött hét után Mindszenty úgy döntött, hogy Bécsbe költözik. A főpap ilyen feltételek között történt eltávolítását a magyar állambiztonsági szolgálat óriási sikerként könyvelte el: az aláírt megállapodások megfeleltek a magyar érdekeknek és azt bizonyították, hogy a „progresszív katolikus erők” még az egyházon belül is egyre nagyobb jelentőségre tesznek szert.⁵³

⁴⁸ Szabó, 2005, 408.

⁴⁹ Balogh–Gergely, 1993, 344.

⁵⁰ Adriányi, 2004, 117–118.

⁵¹ A nagykövetségen töltött utolsó évről és Mindszenty kihozatalának körülményeiről értékes amerikai diplomáciai iratokat közöl Somorjai, 2008.

⁵² Adriányi, 2004, 213.

⁵³ ÁBTL 3. 2. 5. 0–8–552/12. A BM III/I–4 osztály jelentése a Vatikán külpolitikájáról (Budapest, 1972. október 2.). 45–53.

A Vatikán behálózását és a katolikus egyház haladó szárnyának külső támogatását megcélzó az 1967-es operatív állambiztonsági értekezlet követő időszakban Magyarország képes volt konszolidálni a róla kialakult pozitív képet. Ezzel párhuzamosan az egyre aktívabb és befolyásosabb baloldali katolikus mozgalmak való együttműködéssel (pl. nemzetközi békekonferenciák és dialógus-találkozók rendezése) egyre inkább háttérbe szorítottak így a „belső” (Mindszenty), mind pedig a „külső” (Ottaviani és Benelli bíborosokat, a horvát születésű Franjo Šepert, Döpfner müncheni érseket) ideológiai ellenfeleket. Ami a belső tervet illeti, kulcsfontosságú szerepet játszott az 1968 novemberében az Állami Egyházügyi Hivatalon belül felállított „Világosság” elnevezésű rezidentúra, amely a III/I. Csoportfőnökség negyedik osztályához tartozott és elsősorban Olaszország és a Vatikán ügyeivel foglalkozott. A „Vági” fedőnevű Orosz József őrnagy lett ennek az öttagú csapat vezetője. Rajnai Sándor, a magyar hírszerzés főnöke azzal bízta meg Oroszt, hogy mind a Rómába utazó magyar főpapokat (ez képzett informátorokat vagy „bizalmas források”-at, azaz akaraton kívül is bizalmas információkat szolgáltató személyeket jelentett), mind pedig a Magyarországra látogató szentszéki diplomatákat illetően szerezzen bizalmas információkat és lássa is el őket hasonlókkal. Az ilyen alkalmakkor különleges figyelmet szenteltek a magyarországi különmegbízott, Giovanni Cheli és segédje Gabriel Montalvo látogatásainak, mivel mindketten nagyon közel álltak Casaroli bíboroshoz, és mindkettejüktől „sötét úton” szereztek információkat.⁵⁴

A magyar hírszerzés pozíciói az 1970-es években

A magyar hírszerzés a Szentszék ellen irányuló tevékenységének hatékonysága az 1970-es évek második felében, Karol Wojtyła meglepetésszerű pápává választását (1978. október 16.) megelőzően érte el csúcspontját. Az új pápa megjelenése ugyanis azonnali és széleskörű hatással volt a hidegháború dinamikájára. De az 1970-es évek elején, a magyar katolikus egyház ellenállásának megtörését és a Mindszenty-ügy sikeres megoldását az

⁵⁴ ÁBTL 2. 2. 1. Operatív nyilvántartás II/2–7. doboz (Operatív dossziék – Giovanni Cheli). 1964 és 1974 között Montalvo foglalkozott a kelet-európai ügyekkel, majd 1986-ig a Szentszék követeként dolgozott Nikaraguában, Algériában, Tunéziában és Líbiában. Ezt követően Jugoszláviában (1986–1996) és az Egyesült Államokban (1999–2005) képviselte a Szentszékét. További életrajzi adatok: Montalvo, 2006.

Olaszországban folytatott hírszerző tevékenység fokozása követte. Az állandósuló politikai bizonytalanság és a gazdasági válság miatt a nyugati világ legerősebb kommunista pártjával rendelkező országot Moszkva a leginkább sebezhető amerikai szövetségének tekintette, ahol könnyebben valósíthatók meg a szocialista tömb operatív céljai. Fontos megjegyezni, hogy ebben az időszakban a volt római magyar nagykövet, Száll József 1970. októberi disszidálása és annak későbbi együttműködése az olasz elhárító szervekkel sem okozott komolyabb törést a fejlődő kapcsolatépítésben.⁵⁵ A „vatikáni vonal” a magyar hírszerzés sikerágazatává vált, amelyet 1976-ig a Mindszenty, később a Nagy Imre-per előkészítésében edződött Rajnai Sándor, majd egészen 1989 novemberéig látványos minőségi ugrással az olaszul és spanyolul tökéletesen beszélő, a latin és mediterrán országokat kitűnően ismerő Bogye János vezérőrnagy vezetett.⁵⁶ Kezdetben csak 3-4 operatív tiszt foglalkozott a Szentszék elleni kémkedéssel, az 1970-es évekre azonban igen komoly szakapparátus fejlődött ugyanerre a célra. Budapesten elsősorban a BM III/I. Csoportfőnökség 4. osztálya⁵⁷ foglalkozott Olaszországgal, amely három vonalat/szolgálatot működtetett:

- **III/I-4-A alosztály:** a vatikáni vonal és a nyugati országokba távozott katolikus emigránsokat érintő hírszerző tevékenység.⁵⁸
- **III/I-4-B alosztály:** az Olaszországban található NATO-célpontok elleni hírszerző tevékenység (különös tekintettel a NATO római Védelmi Kollégiumára⁵⁹).
- **III/I-4-C alosztály:** a cionista mozgalmak és az Olaszországban található izraeli célpontok elleni hírszerző tevékenység.

⁵⁵ A Száll-ügyről lásd az ellene lefolytatott belügyi vizsgálat és az 1971-es periratot. ÁBTLL 3. 1. 9. V-159771/3. Száll József és társai.

⁵⁶ Tabajdi-Ungváry, 2008, 311.

⁵⁷ Lásd kötetünkben Vörös Géza tanulmányát. A Belügyminisztérium III. Főcsoportfőnökségének 1962 és 1989 közötti felépítéséről részletes leírást ad Tabajdi-Ungváry, 2008, 51-143.

⁵⁸ A vatikáni vonalat (III/I-4-A) vezető tisztek 1972 és az 1980-as évek eleje közötti időszakban a következők voltak: Kósa György százados, Knopp János hadnagy, Garzó Ferenc alezredes és Rostási János hadnagy. A III/I-4-es osztályt Bogye János ezredes, Földes Görgy alezredes, Zsigmond Ferenc alezredes, később Patkó Gábor és Kiss Oszkár alezredesek.

⁵⁹ ÁBTLL 3. 2. 6. 8-346/1-4. kötet (Nato Védelmi Kollégium, Róma, 1968-1988).

A Vatikánnal foglalkozó hírszerzés magas operatív szintjét elsőként néhány statisztikai adattal szemléltetjük. Az e területen dolgozó állambiztonsági tisztek száma az 1970-es évek második felében érte el a csúcspontját, amikor is néhány tucat magasan képzett, olaszul valóban jól beszélő hírszerző tiszt dolgozott világszerte diplomáciai fedettségben, vagy az „illegális” III/I–8. osztály keretében. Olaszországban volt a legnagyobb koncentráció, ahol a római rezidentúrán dolgozó 21-22 fős személyzetből (akik közül 12 volt operatív tiszt) 6-7 fő foglalkozott a Vatikánnal.⁶⁰

Az 1973 és 1977 közötti időszakra vonatkozó egyik összefoglaló jelentés szerint a magyar hírszerzés 860 hírszerzési adatot és jelentést gyűjtött össze a vatikáni szállal kapcsolatban, melyek közül 686-ot „használatosnak” minősített az elemzéssel, összefoglalók készítésével és az információk értékelésével megbízott III/I–6. osztály. Az információk kétharmada (szám szerint 565) különböző rezidentúrákról érkezett; a legsikeresebbnek a római rezidentúra bizonyult, ahonnan 546 jelentést, titkos dokumentumot és információt küldtek (melyekből 461 volt használható és 85 használhatatlan), de további anyagok érkeztek Bécsből (Mindszenty bíboros ott tartózkodása idején, 1975-ig az ő köreiből, később pedig König bíboros környezetéből); Párizsból (ahol 1977-ig megfigyelés alatt tartották a francia püspöki konferenciát); Kölnből (amelynek két befolyásos érseke volt: Josef Frings 1969-ig, majd ezt követően 1987-ig Joseph Höffner⁶¹); Zürichből és New Yorkból, az ENSZ székhelyéről, ahol a magyar hírszerző tisztek szintén találkozhattak az Egyesült Államokban dolgozó szentszéki diplomatákkal.

A hálózati személyek további 295 hírszerzési adatot gyűjtöttek 1973 és 1977 között (melyből 216-ot értékelték hasznosnak az operatív feladatok szempontjából). Az ügynökök száma ekkor már meghaladta a 20 főt, többségük Rómában élt és dolgozott. Pontosabban, az 1970-es évek közepére a legtöbb jelölt és operatív kapcsolat már olasz újságíró volt, vagy a Vatikánban dolgozó személy, aki bizalmas információkkal látta el a magyar hírszerzést a Szentszék külpolitikájának alakulásáról, vagy olyan közpolitikai vagy személyes jellegű belső konfliktusokról szállított híreket,

⁶⁰ Az adatok forrása: ÁBTL 3. 2. 6. 0–200/IX. 29 és 77–78 (*Velence* operatív dosszié – római magyar nagykövetség, 1976–1987). Az összehasonlítás kedvéért, a KGB „legális” római rezidentúráján 35 fős személyzet dolgozott, akik közül 20 ügynök volt. Andrew–Mitrokhin, 1991, 620.

⁶¹ A II. Vatikáni Zsinat idején a későbbi XVI. Benedek pápa Frings bíboros tanácsadója volt teológiai kérdésekben, majd a münsteri és tübingeni egyetem teológia professzora. Konzervatív álláspontjáról volt híres a magyar állambiztonsági tisztek között.

amelyeket a szovjet tömb érdekei szerint lehetett felhasználni.⁶²

A rendelkezésre álló adatok szerint 1978 után még ennél is több jelentés érkezett. 1980 és 1981 folyamán a római rezidentúra havi 30-35 jelentést küldött a Központba, melyek közül a legtöbb a Szentszék külpolitikájával, és a legfőbb operatív célpontokkal, például vatikáni rádióval (fedőneve *Son*) a PMI-vel (fedőneve *Palota*) és a jezsuita renddel (fedőneve *Fekete Ház*) foglalkozott.⁶³

Az 1970-es évek második felében a rezidentúra vezetője és operatív tisztjei már egy bonyolult, több szinten működő hálózatot irányítottak Rómában. A legmagasabb szintet a „hivatásos munkatárs” (*HMT*) a „titkos munkatárs” (*TMT*) és a „hírszerző ügynök” (*HÜ*) jelentette. Az összes *TMT*, valamint a legtöbb *HMT* és *HÜ* magyar születésű volt (a PMI és a Magyar Kulturális Intézet dolgozói, újságírók, értelmiségiek és tudósok), akik Olaszországba való költözésüket megelőzően különleges kiképzésben részesültek. A Szentszék elleni operatív tevékenység központja a PMI-nek otthont adó Palazzo Falconieri volt. Itt még az üléstermek és a hivatali szobák is be voltak mikrofonozva, lehetővé téve a hírszerzők számára a hivatalos ünnepek, hangversenyek és kulturális események lehallgatását, rögzítését. Az operatív munka második szintjét a magyar származású egyházi ügynökök (papok, szerzetesek, teológusok, az egyetemen és a kongregációkban dolgozó tisztviselők) biztosították. A harmadik szinthez tartoztak azok az olasz és vatikáni hírforrások, akik szándékosan vagy akaratokon kívül (amikor a tiszték „sötét hírszerzés”, irányított beszélgetések és provokatív kérdések segítségével jutottak hozzá a számukra lényeges információkhoz) nyújtottak kompromittáló vagy bizalmas friss értesüléseket. Legtöbbjük őszintén meg volt győződve arról, hogy Magyarország elkötelezett a Szentszékkel és Olaszországgal létrehozandó ba-

⁶² ÁBTL 3. 2. 5. 0–8–552/13. 159–173. A magyar hírszerzés Olaszországban dolgozó legfontosabb külföldi ügynöke a Vatikánba akkreditált nyugatnémet újságíró, bizonyos „Von Schiller” volt. Bizalmas forrásai (akik egészen biztosan nem voltak tisztában az ő valódi céljaival) között találjuk a következő személyeket: „T-1” – az NSZK nagykövetség diplomatája, „V-2” – a Jezsuita Rend generálisának helyettese és „V-4” a Keresztény Egység Titkárságának magas rangú tisztviselője. Értékes forrásnak bizonyult még „Bertold” az ANSA hírügynökség vezető újságírója, „Braun Franz” a Szabad Európa Rádió római tudósítója, „Heine”, az ADISTA baloldali katolikus hírügynökség igazgatója, „Ágel” a baloldali Olasz Szocialista Párt parlamenti képviselője, „Müde”, „Scherring” és „Böhm” (utóbbi Lateráni Egyetemen tanító ciszterci atya). Társadalmi kapcsolat volt még Hansjakob Stehle újságíró, a „Die Zeit” és az ARD római tudósítója és a Vatikán keleti politikájának elismert szakértője.

⁶³ ÁBTL 3. 2. 5. 0–8–552/14. 165–169.

rati kapcsolatok kialakítása mellett, a kádári Magyarországot pedig nem tekintették igazi kommunista országnak.

A levéltári feljegyzések szerint az 1970-es években zajló technológiai fejlődés következtében (például az elektronikus adatbázisok kialakítása), az állambiztonsági szolgálat különböző részlegei közötti együttműködés magas operatív szintet ért el. A „legális” rezidentúrák (mint például a III/I–4. osztály alá rendelt római) nemcsak a hírszerző központtal (III/I–4., III/I–6. és az „illegális” III/I–8. osztályokkal, illetve a nyugattal fennálló kulturális kapcsolatok nyomon követéséért felelős, „Akadémia” fedőnevű önálló, Budapestről irányított főrezidentúrával, melynek főbázisa a Kulturális Kapcsolatok Intézete volt) álltak kapcsolatban, hanem az belső elhárításon belül működő és a katolikus kérdésre szakosodott III/III–1. osztállyal is. Ezen felül információkat szolgáltatott még a Magyarországra látogató külföldiek mozgását nyomon követő és a Második Csoportfőnökséghez tartozó kémelhárítással, a Külügyminisztériummal és az Állami Egyházügyi Hivatallal.⁶⁴ A *Nérók* dosszié azt mutatja, hogy bizonyos kelet-európai titkosszolgálatok rendszeresen kicserélték a külföldi egyházi személyek személyes adatait és a rájuk vonatkozó operatív információkat. Intenzív kétoldalú kapcsolat jött létre Lengyelországgal és az NDK-val, Rómában dolgozó diplomatáik és/vagy hírszerzőik rendszeresen találkoztak magyar kollégáikkal. A magyar hírszerzéshez fordult a Varsói Szerződés több országa is – így például Csehszlovákia, Bulgária és a Szovjetunió. Ezek rossz viszonyban voltak (vagy kapcsolatuk sem volt) a Szentszékkel és ezért igen nehezen fértek hozzá annak titkaihoz. A sorból Románia „lógott ki”, a Varsói Szerződés különböző titkosszolgálatai csak minimális operatív kapcsolatot ápoltak a román hírszerzéssel, amely önállóan működött és maga is nagy érdeklődést mutatott a Szentszék és Olaszország iránt.

Az Ostpolitik válsága felé

Az 1960-as évek második felétől a Varsói Szerződés országai nagy erőfeszítést tettek annak érdekében, hogy meggyengítsék a Szentszék erkölcsi

⁶⁴ A szentszéki diplomaták minden egyes magyarországi látogatását a három csoportfőnökség és az Állami Egyházügyi Hivatal együttesen készítette elő. Amikor például Giovanni Cheli és Angelo Sodano 1972 áprilisában Magyarországra érkezett, egynapos utat szerveztek a számukra a Balatonhoz, hogy az állambiztonsági tisztek titokban átkutathassák hotelszobájukat és irataikat lemásolhassanak. ÁBTL 3. 2. 5. 0–8–552/11. 31–35.

befolyását, és a nyugatot támogató, konzervatív teológiai és társadalmi álláspontját a kapitalizmus és szocializmus között különbséget nem tevő ideológiai el nem kötelezettség irányába mozdítsák el. Ha végigolvassuk azokat a magabiztos magyar jelentéseket, amelyek arról szólnak, hogy az 1970-es években foganatosított intézkedések mekkora politikai károkat okoztak a „klerikális reakció maradványainak” (mind a Vatikánban, mind pedig Magyarországon), felmerülhet a megbízhatóságuk kérdése. Reális folyamatok, vagy inkább a politikai megrendelők elvárásai és az ideológiai *wishful thinking* vezérelték őket?

Amennyiben az *Ostpolitik* alakulását vesszük szemügyre VI. Pál pápaságának utolsó éveiben, akkor úgy tűnik, hogy a magyar állambiztonság beépülése és befolyása a Vatikánban nagyon hasonlatos a KGB és a Stasi együttműködéséhez és operatív tevékenységéhez, amelyet olyan nyugatnémet politikusok ellen folytattak, mint például Willy Brandt vagy Helmut Schmidt.⁶⁵ A siker egyik esetben sem kizárólag a célpontok közvetlen meghatározásán alapult, hanem azon, hogy a politikusok tanácsadói között olyan stabil csatornákat tudtak kiépíteni, amelyekről egyrészt információkat tudtak gyűjteni, másrészt pedig pozitív propaganda és dezinformációk révén befolyással tudtak lenni az általuk hozott döntésekre.

Az 1968-as világméretű zavargások egyértelműen megmutatták, az USA által vezetett nyugati kapitalista világot gazdasági, pszichológiai, sőt morális válság fenyegeti. A szentszéki diplomatákkal folytatott bizalmas beszélgetéseken alapuló titkosszolgálati jelentések sosem felejtették el összehasonlítani az „elvilágiasodott” Nyugatot, ahol a katolicizmust hangos teológiai viták és a pápa erkölcsi hatalmát kétségbe vonó szakadár csoportok osztják meg, és a Keletet, ahol a kommunista ideológiát túlélő katolicizmus megőrizte Róma iránti tiszteletét és engedelmességét.⁶⁶ 1972-ben a magyar hírszerzés tudomására jutott, hogy a Szentszék „külügyminisztériumának” egyik titkos ülésén, melyet 1967 és 1978 között gyakorlatilag Agostino Casaroli államtitkár-helyettes vezetett, Jean Villot bíboros még ennél is egyértelműbben fogalmazott, amikor azt állította, hogy a szocialista rezsimek önkéntelenül is a materializmus és a hedonizmus elterjedését, a szekularizációs folyamatok elmélyülését akadályozták meg Kelet-Európában.⁶⁷ A magyar titkosszolgálatnak a Szentszék külpolitikai irányvonalairól készített 1972 októberi összefoglaló jelentése megerősíti,

⁶⁵ Andrew–Mitrokhin, 1991, 594–595.

⁶⁶ Szabó, 2005, 38 és 400–401 (a „Világosság” rezidentúra jelentése Agostino Casaroli és Giovanni Cheli 1970. januári budapesti látogatásáról).

⁶⁷ ÁBTL 3. 2. 5. 0–8–552/12. 164–166.

hogy a Szentszék elsősorban a vasfüggöny mögül érkező megbízható információk és a hierarchia elismertetése érdekli (amely súlyos kérdés volt Csehszlovákiában, ahol a Róma által kinevezett püspököket nem ismerte el az állam). A KGB arra is figyelmeztette a szocialista országokat, hogy a Szentszék nemrégiben tervet készített az „ideológiai felforgatás” érdekében, amelyet hivatalosan a béke melletti és a fegyverkezés elleni harc leplezne, és amelyet a helyhatóságokkal és az állampolgárokkal való szorosabb kapcsolatok kialakításán keresztül kell megvalósítani.

A magyar hírszerzést azonban nem aggasztotta különösebben ez a figyelmeztetés. Éppen ellenkezőleg, ők pont a Kúria megosztottságát vették alapul, ahol a Giovanni Benelli szentszéki államtitkárt támogató konzervatív Alfredo Ottaviani bíboros vezette az nyitott ajtók politikáját ellenző csoportot. Ez a csoport nemcsak Villot-ot, hanem Casarolit és „liberális” segítőit is támadta.⁶⁸ Villot szerint a katolikus egyháznak nem szabad elköteleznie magát a szocializmus mellett, hisz ugyanezt a hibát korábban már elkövette a kapitalizmussal kapcsolatban, amelytől úgy tűnik, a Szentszék nagyon is függ. A Szentszéknek meg kell őriznie a „semlegességét” és valóban, „szimpátiával” kell tekintenie a szocializmusra, ott ahol segíteni kell a kelet-európai társadalmak erkölcsi szintjének megerősödését, ám mindezt az uralmon lévő marxista pártok politikai legitimitációjának megkérdőjelezése nélkül kell elvégezni. Végül pedig, bár a Kádár-rendszert nem aggasztotta a kollaboráns papsággal nyíltan szembenálló közösségek terjedése, a jól értesült hírszerzők arról számolhattak be, hogy Villot szerint a Szentszék nem engedélyezné bázisközösségek létrehozását a szocialista országokban, ahol a hivatalosan elismert egyházi hierarchia újjáépítése lett a szentszéki diplomácia első, és gyakran egyetlen lehetséges, célkitűzése.⁶⁹ A lengyel külügyminiszter-helyettes is arról számolt be a varsói magyar nagykövetnek 1973-ban, hogy a vele tárgyaló Agostino Casaroli szerint VI. Pál pápa nem szándékozik komolyabb konfliktusba keveredni a szocialista táborral. Casaroli hozzátette: ő személy szerint meg van győződve arról, hogy a katolicizmus és a szocializmus tíz éven belül uralkodó

⁶⁸ ÁBTL 3. 2. 5. 0–8–552/15. 62. A római rezidentúra 1974. novemberi jelentése arról beszélt, hogy a híresztelések szerint a Benelli bíborossal konfliktusba keveredett Agostino Casarolit elmozdítják, és torinói érseknek neveznek ki.

⁶⁹ ÁBTL 3. 2. 5. 0–8–552/12. A BM III/I–4. osztály jelentése a Vatikán külpolitikájáról (Budapest 1972. október 2.). 45–53. Lásd még ÁBTL 3. 2. 5. 0–8–552/12. „Engel” ügynök jelentése a Vatikán belső konfliktusairól (Roma, 1974. február 7.). 164–166.

„ideológiává” válik majd a világon mindenütt, ezért mindkettőnek arra van szüksége, hogy megtalálja a közös nevezőt.⁷⁰

Az 1973-as év, amikor az első olajválság következtében komoly nemzetközi feszültségek alakultak ki, nehéz időszak volt a Szentszék belső életében is. Úgy tűnt, ekkor a Szentszék megvalósítja korábban deklarált szándékait, eltávolodik az Egyesült Államoktól és aktív és önálló szerepet játszik majd a Helsinkibe összehívott európai biztonsági értekezleten.⁷¹ Akkor már az sem volt titok, hogy mindkét nagyhatalom komoly pozíciókkal bír a vatikáni apparátuson belül. 1973. február 7-én a magyar hírszerzés tudomására jutott, hogy a Szentszéki Államtitkárság két *minutante* (fogalmazója) fedett CIA ügynökként lepleződött le, akiket büntetésből Ugandába, illetve Dél-Afrikába küldtek.⁷² Néhány hónappal később, 1973. július 28-án a *L'Osservatore Romano* rövid jelentésben számolt be arról, hogy a magyar tisztviselőkkel való kapcsolatokért felelős⁷³ magas rangú diplomatát, Giovanni Chelit nevezték ki az ENSZ apostoli követévé New Yorkba. A Szentszék titkolózása ellenére a magyar hírszerzés jóval annak nyilvánosságra hozatala előtt, már július 18-án értesítette a hírszerző Központot és a pártvezetést Cheli elmozdításáról. A magyar források az áthelyezés valódi indokairól is tájékoztatást kaptak. Fábián Károly, aki egy magyar születésű emigráns pap és a Szabad Európa Rádió vezető munkatársa volt, VI. Pál pápa előtt nyíltan megvádolta Chelit azzal, hogy nem más, mint egy „kommunista ügynök”.⁷⁴ A feltételezés azonban a Kiss Oszkár követségi tanácsossal (és egyben az olasz-vatikáni vonal egyik legtehet-

⁷⁰ ÁBTL 3. 2. 5. 0–8–552/12. A lengyel külügyminiszter-helyettes és a varsói magyar nagykövet találkozásáról készült jegyzőkönyv (Varsó, 1973. november 30.). 157–159.

⁷¹ ÁBTL 3. 2. 5. 0–8–552/12. „Nemere” ügynök jelentése (Roma, 1972. november 23.). 69; ÁBTL 3. 2. 5. 0–8–552/12. „Von Schiller” ügynök jelentése a „V-2” bizalmas forrással való beszélgetéseiről (Róma, 1972. december 15.). 70–74

⁷² ÁBTL 3. 2. 5. 0–8–552/12. 94.

⁷³ Azon túl, hogy részt vett a Magyarországot képviselő hivatalos személyekkel folytatott tárgyalásokon, Cheli 1973. január 8-án és május 29-én személyes és titkos megbeszéléseket is tartott a *Dér* fedőnevű Kiss Oszkár hírszerzőtiszttel egy római étteremben. E megbeszélések folyamán, amelyek elsősorban Mindszenty bíboros helyzetéről szóltak, Cheli felajánlotta, hogy a magyar diplomatáknak első kézből származó információkat nyújt a Vatikáni politikájának alakulásáról. *Dér* erre vonatkozó jelentéseit lásd ÁBTL 3. 2. 5. 0–8–552/12 77–82 és 108–113.

⁷⁴ ÁBTL 3. 2. 5. 0–8–552/11. A BM III/I–6. osztály jelentése a magyar ügyekért felelős vatikáni diplomata elmozdításáról (Budapest, 1973. július 19.). 142–144.

ségebb hírszerző tisztje) feltűnően jó viszonyt ápoló Cheli maga erősítette meg. „Blanc” ügynök (azaz Bagi István, a PMI rektora) előtt ugyanis bizalmasan beismerte, a konzervatívok igazi célpontja Casaroli érsek volt, akit a két irányzat között egyensúlyozó pápának egyszerűen fel kellett áldoznia a béke kedvéért.⁷⁵ Cheli indiszkrécioja hasznosnak bizonyult a magyar hírszerzés számára, ők ugyanis felismerték a magas szintű bizalmas forrásokhoz kapcsolódó politikai kockázatokat. Chelit a Casaroli-féle szárnyhoz tartozó diplomata, Luigi Poggi váltotta, aki sokkal kevesebb lelkesedést mutatott a kádári egyházpolitika iránt, mint Cheli, de nem bizonyult kellemetlen tárgyalópartnernek.⁷⁶

1973-ban, tíz évvel a Kelet felé történő intenzív és láthatóan egyoldalú nyitás után, a Szentszék progresszív szárnyát ugyanúgy következtelenséggel vádolták, mint tette azt annak idején a diplomaták fiatalabb generációja az 1950-es években a régi konzervatívokkal szemben: úgy tűnt, hogy sem az ellenállás, sem pedig a párbeszéd nincs számottevő hatással a kommunista országok belső életére, ám a párbeszéd legitimációjuk és nemzetközi súlyuk növekedéséhez vezetett. Maga Casaroli sem volt megelégedve a Poggi által folytatott politikával.⁷⁷ Egy magyar titkosszolgálati jelentés szerint az apostoli követek 1974-ben tartott éves konferenciáján, melyre a Róma melletti Frascatiban került sor, Casarolinak hangsúlyoznia kellett, hogy a Nyugaton uralkodó felfogás ellenére a párbeszéd nem jelenthet „ideológiai kompromisszumot” a kommunistákkal, és hogy a „kiábrándító eredmények ellenére” e stratégiával nem szabad felhagyni, mert „amíg folyik a párbeszéd, a kelet-európai egyházak nincsenek veszélyben”.⁷⁸

⁷⁵ Uo. 143.

⁷⁶ Luigi Poggi neve, több szentszéki diplomata, például John Bukovsky és Francesco Colasuonno nevével együtt, megtalálható a volt magyar ügynökök nevét tartalmazó „Szakértő 90” elnevezésű listán, amelyet elsőként 2005-ben hoztak nyilvánosságra (<http://www.angelfire.com/zine2/szakerto90>). A rendelkezésünkre álló adatok alapján (a *Nérók* dosszié és az ő személyes dossziéja: ÁBTL 2. 7. 1. NOIJ Névmutató Karton – Luigi Poggi) ki kell zárnunk, hogy bármilyen közvetlen kapcsolat létezett volna a magyar hírszerzés és Poggi között. A Szentszéki Államtitkárságon dolgozó sok más személlyel együtt Poggi valóban a magyar hírszerzés keresztüzében állt, a magyar diplomatákkal és tisztviselőkkel folytatott gyakori tárgyalásait azonban arra is felhasználták, hogy információkat cseréljenek és erősítsék a Vatikán pozícióit.

⁷⁷ Lásd Barberini, 2008. Casaroli tárgyalásai a csehszlovák (217–404) és a lengyel kormánnyal (547–702).

⁷⁸ ÁBTL 3. 2. 5. 0–8–552/12. A III/I–6. osztály jelentése a Vatikán politikájának új irányvonalairól (Budapest, 1974. június 7.). 216–224.

Magyarországnak könnyű volt hasonló politikát folytatnia, hisz itt a katolikus egyház és a Kádár-rendszer intenzív együttműködésének Mindszenty lemondását⁷⁹ (1973. december 18.) követően nem volt többé akadálya, és ez lehetővé tette azt, hogy Magyarországon az egyik leginkább kollaboráns püspököt, Lékai Lászlót nevezzék ki esztergomi érsekké, Magyarország prímásává. A lengyel katolikusok és a nyugatnémet püspöki konferencia már sokkal nehezebben tudták elfogadni a Szentszék által követett reálpolitika követelményeit. 1974 februárjában a magyar hírszerzés nagy meglepéssel vette tudomásul azt a lengyel püspöki konferencia és a Szentszék Államtitkársága között kialakult példátlan konfliktust, amely Casarolinak a lengyel kormány meghívására tett hivatalos útját érintette. Miután Casaroli misét celebrált a varsói Keresztelő Szent János székesegyházban, melynek során dicsérte az állam és az egyház között folyó párbeszédet, Wyszyński és Wojtyła bíborosok a nyilvánosság előtt azzal vádolták, hogy „gyengíti a lengyel püspöki konferencia pozícióit” és hogy „nézeteléréseket szít a lengyel papságon belül”.⁸⁰ A bíborosok, tiltakozásuk jeléül, a Külügyminisztérium által szervezett fogadást is bojkottálták. Egy lengyel diplomata szerint a varsói kormány tisztában volt azzal, hogy Casarolinak hangzatos ígéretekre van szüksége az őt bírálókkal szemben és beleegyezett abba, hogy megfontolja a szentszéki megbízott javaslatát a rendes diplomáciai kapcsolatok kialakítását illetően; a lengyel kormánynak azonban nem állt igazán szándékában módosítani a Vatikánnal fennálló kétoldalú laza kapcsolatait, amelyeket már eddig is kedvezőnek ítélt meg.⁸¹ Egy Rómába emigrált lengyel újságíró, Dominik Morawski ezen felül még arról beszélt „Nemere” magyar hálózati személynek, hogy a lengyel kormány attól tart, hogy a gyakran betegeskedő VI. Pál pápa hamarosan meghal, ez pedig tönkre teheti a Casaroli által eddig végzett munkát.⁸²

Egyházpolitikai kérdésekben ebben az időszakban olyannyira elmélyült a magyar–lengyel együttműködés, hogy a két külügyminiszter, Stefan Olszowsky és Péter János, 1973 szeptemberének elején újabb találkozó ke-

⁷⁹ A *Nérók* dosszié, illetve a „Blanc” (ÁBTL 3. 2. 3. Mt–1109/2) és a „Kerkai” munkadossziék (ÁBTL 3. 2. 3. Mt–988/1) részletes információkat tartalmaznak arról, hogy a magyar hatóságok és a Vatikán milyen operatív intézkedéseket tettek a közvélemény pozitív befolyásolása érdekében.

⁸⁰ ÁBTL 3. 2. 5. 0–8–552/12. A BM III/I–4. osztály jelentése a Vatikán és Lengyelország között folyó tárgyalásokról (Budapest, 1974. február 22.). 199–202.

⁸¹ Uo. 200.

⁸² ÁBTL 3. 2. 5. 0–8–552/12. „Nemere” h. ügynök jelentése (Róma, 1974. június 10.). 225–228.

retében vitatta meg a Szentszékkel való további kapcsolatok kérdését. E tárgyaláson Olszowsky Wyszyński együtt nem működő álláspontjára panaszkodott, amely teljesen eltér a Magyarországon uralkodó „harmonikus együttélés”-től.⁸³ A Szentszék és Lengyelország között meglévő feszültség akkor érte el csúcspontját, amikor az államtitkárság (Casaroli kezdeményezésére) alaposan megcenzúrázta Wyszyński bíboros beszédét, amelyet az 1974 októberében Rómában sorra kerülő püspöki szinóduson kívánt elmondani. A lengyel bíboros ugyanis nagyon kritikus álláspontot foglalt el az *Ostpolitik* illetve a kelet-európai egyházakkal való „párbeszéd”-et illetően.⁸⁴ A Szentszék elleni „operatív munka” sikerének jeleként tekintette Budapest Jozef Penkowsky, a Vatikáni Múzeum lengyel munkatársának bizalmát a magyar állambiztonságnak dolgozó „Kimmel Johann” ügynök iránti: a továbbiakban már nem volt szükség arra, hogy a kelet-európai országok közvetlenül is beavatkozzanak az *Ostpolitik* kritizálóinak elhallgattatása érdekében, a Szentszék most ezt már magától is megteszi.

1975-re a lengyel kléruson belüli válság, illetve a Nyugat-Németországgal az NDK diplomáciai elismerése kérdésében kialakult diplomáciai konfliktus – a Csehszlovákiában, Romániában, Jugoszláviában és a Szovjetunióban tapasztalt kudarcokkal együtt – megrendítette a Szentszék által folytatott *Ostpolitik* létjogosultságát. A magyar hírszerzés kitűnő pozíciókat szerzett magának a Vatikánban, ahol nagyra értékelték a magyar püspöki konferenciának a kommunista állam és a pápa irányába mutatott „kettős lojalitását”, amely nagymértékben hozzájárult az országon belüli és határain kívüli „klerikális reakció” háttérbe szorításához. Vezető magyar politikusok tettek látogatást a Vatikánban: 1975-ben Lázár György miniszterelnök, 1977 júniusában pedig Kádár János, aki a Mindszenty-per idején belügyminiszter volt.⁸⁵ Kádár római látogatása pusztán elszigetelt tiltakozást váltott ki Olaszországban és a nyugati magyar emigráció körében, és apró győzelmet jelentett a magyarországi „puha szocializmus” és annak hatékony titkosszolgálatára számára. Ám még a Szentszék *Ostpolitik* melletti elkötelezettségére vonatkozó túlzóan optimista jelentések sem hallgathattak arról, hogy a helsinki értekezletet és főleg az emberjogi kérdésekben elkötelezett Jimmy Carter amerikai elnökké választását követően (1976) a nemzetközi politika színterén valami megváltozott.

⁸³ ÁBTL 3. 2. 5. 0–8–552/15. Péter János Péter jelentése a lengyel külügyminiszterrel folytatott megbeszélésekről (Budapest, 1973. szeptember 13.). 39–41.

⁸⁴ ÁBTL 3. 2. 5. 0–8–552/12. „Kimmel Johann” h. ügynök jelentése (Róma, 1974. november 14.). 266–268.

⁸⁵ Pankovits, 2005, 141–152.

Egy 1975-ös titkosszolgálati jelentés pontos előrejelzést adott VI. Pál pápa lehetséges utódjait illetően, amikor is a kevésbé ismert lengyel Wojtyła bíborost már a három-négy legvalószínűbb jelölt egyikeként említette Ugo Poletti bíborossal és két német egyházfővel együtt, kik közül az egyik, a berlini Alfred Bensch az *Ostpolitik* elkötelezett híve, másikuk pedig a bécsi Franz König, aki ugyan fontos szerepet játszott a Kelet felé történő nyitás korai szakaszában, de később jóval szkeptikusabbá vált e téren. Amennyiben Krakkó érseke, Karol Wojtyła választják meg, amit a magyar titkosszolgálatok „kissé vakmerő” lehetőségnek tartottak, ez „nagy következményekkel járna a politikai világban és az egyház számára is”.⁸⁶

A hetvenes években a magyar állambiztonság egyre nagyobb és mélyebb rálátással rendelkezett a Szentszék hagyományosan titokzatos világára. A fejlett technikai eszközökkel ellátott, több tucatnyi kiképzett tiszttel és több száz fős hálózati személlyel és társadalmi kapcsolattal rendelkező hírszerzés jól látta az *Ostpolitik* elmélyítésében rejlő veszélyeket és az enyhülés aranykorának közeledő végét, de az 1970-es évek végén kezdődő nyugati szemléletváltás és az ideológiai ellenoffenzíva negatív hatásait csak fékezni tudta, de megakadályozni már nem.

⁸⁶ ÁBTL 3. 2. 5. 0–8–552/15. Értékelő információ VI. Pál pápa lehetséges utódairól (Budapest, 1975. augusztus 15.). 90.